

курганів доби бронзи) пам'ятки VII ст. до н. е. близькі до тенетинських⁴⁶.

У результаті нових досліджень уточнені уявлення про географію цих пам'яток та межі розширення їх території в південно-західному напрямку.

Важливість тенетинських могильників полягає і в тому, що вони дають велику (досі неперевершену) кількість поховань рядового населення Лісостепу VII ст. до н. е., збагачують відомостями про його поховальний ритуал та окремі елементи побуту. В цих похованнях відсутні предмети озброєння, що свідчить про мирний характер життя мешканців. Ускладнення соціальних відносин, проникнення на територію Лісостепового Придніпров'я ознак скіфської культури знайшли своє відображення також у поховальному обряді. Поруч з рядовими похованнями з'являються усипальниці аристократичних верств тогочасного суспільства, як, наприклад, кургани № 1, 2 та 524 поблизу с. Жаботин.

Тенетинські кургани — один з найбільш ранніх комплексів скіфського часу є важливим джерелом у дослідженні проблеми походження і формування лісостепової культури цієї доби.

Е. Ф. ПОКРОВСКАЯ

Погребения VII—VI вв. до н. э. на р. Тенетинке

Резюме

Большое значение для решения вопроса о происхождении культуры лесостепных племен скифского времени имеют материалы из курганных могильников у р. Тенетинки (бассейн р. Тясмина), исследованных в 1887—1889 гг. А. А. Бобринским. Эти материалы составляют важный археологический комплекс, характеризующий погребальный обряд рядового населения Правобережного Приднепровья VII — начала VI вв. до н. э.

Основная группа погребений этого времени (около 36) была открыта в курганных могильниках «А», «В», «F», «G» (под насыпью на уровне грунта и в мелких могильных ямах). На основании погребений, сохранившихся вetroутыми (курганы № 107, 113, 211), можно судить, что положение покойников было вытянутым на спине или слегка повернутым набок, ориентация западная. Инвентарь состоял из посуды с преобладанием черпаков и кубков, есть бронзовые и костяные изделия, аналогии которым известны на поселении VII — начала VI вв. до н. э. в с. Жаботин и других памятниках этого времени.

Погребения, аналогичные тенетинским, известны и в других местах Лесостепи, в бассейне р. Рось и Южного Буга. Открытые в последние годы в степях Северного Причерноморья в низовьях Днепра и Днестра аналогичные памятники дополняют наши представления о распространении их в юго-западном направлении.

А. П. МАНЦЕВИЧ

Керамічна тара з кургану Солоха

У дореволюційній археологічній практиці нехтувався рядовий матеріал, зокрема кераміка (маються на увазі пам'ятки скіфської доби). Серед знахідок з Литого (Мельгунівського) кургану вона зовсім не зга-

⁴⁶ Д. Т. Березовець. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу біля с. Кут.— АП, т. IX. К., 1960, стор. 58, рис. 15, 6; Д. Я. Телегін. Розкопки курганів поблизу Запоріжжя.— АДУ в 1969, вид. IV. К., 1975, стор. 55—56, рис. 6; А. И. Мелюков а. Скифские курганы Тираспольщины.— МИА, № 115. М., 1962, стор. 116, табл. 1, 5; И. Т. Черняков. Новые находки эпохи бронзы и раннего железа на Одессине.— Материалы XV конференции ИА АН УРСР. К., 1972, стор. 184—185.

дується. У Келермеських курганах проста кераміка представлена дуже невиразними уламками. Два глиняних горщики, заповнені піском, які були виявлені в кургані поблизу р. Калитви, загубились¹.

У багатому похованні з глиняним глечиком «родоського» стилю, табуретом, прикрашеним срібними телячими голівками «ассірійського» стилю, бронзовим шоломом угорського типу та золотою діадемою, виявлені й такі рядові предмети, як прості горщики. Проте значення їх важко переоцінити.

Особливо незадовільне становище було з керамікою, супроводжуючою визначні знахідки, що відволікали увагу від інших речей своєю пишністю. Були забуті навіть амфори Чортомлицького кургану. Як відомо, в його північно-західній камері, поруч із славнозвісною срібною вазою, знайдено 14 глиняних амфор, крім того, шість у північно-східній і п'ять у південно-східній камерах. Очевидно, вони надій-

Рис. 1. Амфори та казани з кургану Солоха.

шли до Ермітажу разом з усіма матеріалами, але випали з поля зору його головного хранителя Г. Є. Кізерницького в той момент, коли він готував публікацію усього комплексу Чортомлицького кургану². Через те у наступних виданнях зображення амфор не вміщені, хоч вони згадуються у звіті і навіть позначені на плані³. Для науки вони перестали існувати, бо не збереглась їх документація. Б. В. Фармаковський, очевидно, бачив і вивчав ці екземпляри, коли готував річний звіт про розкопки в Росії за 1913 р., включаючи й інформацію про курган Солоха для *Archäologischer Anzeiger*⁴. Порівнюючи амфори з Солохи та Чортомлицького кургану, він визначив їх як *Verschiedenartige*. Немає сумніву, що вони зберігаються у Державному Ермітажі.

Масовому матеріалу, яким є амфори у царських курганах, В. В. Фармаковський надавав великого значення. Про це свідчить той факт, що у згаданій вище статті він вказав два типи амфор з Солохи⁵. Дослідник цього кургану М. І. Веселовський, який задовго до видання звіту про розкопки надрукував ряд заміток, присвячених окремим знахідкам, амфорного матеріалу не опублікував. Ще на місці розкопок ці посудини передані були історичному музею в Херсоні (рис. 1). Директор його В. І. Гошкевич після виходу у світ вказаної статті Б. В. Фармаковського залучив дані про амфори до річного звіту музею⁶.

Відомості, подані М. І. Веселовським, відтворюють такі факти: у північній (пограбованій) камері центрального поховання серед інших предметів стояла велика амфора, на шийці якої висіла мідна ложка з довгою ручкою, що закінчувалась лебединою голівкою⁷. Вздовж стіни південної камери (комори) виявлено «три невеликі амфори, отвори яких

¹ А. П. Манцевич. Золотой венец на реке Калитве. — Известия на Българския Археологическая Институт..., кн. XXII, 1959, стор. 57.

² Див. каталог у відділі історії первісної культури, т. 1.

³ И. И. Толстой, Н. П. Кондаков. Русские древности, вып. 2. СПб., 1899, стор. 109, 110, 112; E. H. Minns. Scythians and Greeks. Cambridge, 1913, стор. 157, 161.

⁴ B. F a r m a k o w s k y. Archäologische Funde im Jahre 1913. — Archäologische Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des deutschen Archäologischen Institut, 1914, 3, стор. 288.

⁵ Там же, стор. 281, 282, A bb, 104.

⁶ Летопись музея 1913 года, вып. 5. Херсон, 1915, стор. 24, рис. 12.

⁷ ОАК за 1912 г., стор. 42, рис. 56.

були замазані гіпсом. Амфори мали зовні прикраси у вигляді поясків, виконаних червоною фарбою, цією ж фарбою були зроблені позначки чи нумерація на шийках посудин»⁸. Крім того, перед жовтим насипом, в первісній траншеї, була виявлена «велика амфора для вина, поставлена вертикально й непорушена». Вона розміщувалась за 40 м від центральної могили і «належала до другого (непорушеного бокового.— А. М.) поховання»⁹. Доля всіх цих амфор невідома.

Рис. 2. Амфори з східної ніші в кургані Солоха:
а — інв. № 15225; б — інв. № 15208.

За звітом, присвяченим відомому похованню 1913 р., поблизу від дитячого (південного) кістяка («виночерпія») знайдені амфори для вина¹⁰. На ескізному малюнку очевидця розкопок О. О. Бобринського у ніші з казанами позначені три амфори з ситечком та черпаком, що висіли на них¹¹.

Лише в статті Б. В. Фармаковського ми дізнаємось, що у 1913 р. було знайдено 12 амфор двох типів: у східній ніші з казанами, неподалік від головного кістяка, — дві посудини двох типів і у західній (спеціальному приміщенні, «сляху») — десять. Типи їх визначені Б. В. Фармаковським¹² (рис. 2). Дві з десяти належать до першого типу, а сім — до другого, десята амфора була в уламках, її форму не вдалося відтворити.

У 1938 р. амфори з кургану Солоха, що зберігалися у Херсонському музеї, автором цієї статті були описані (за винятком розбитої) і сфотографовані. Під час Великої Вітчизняної війни частина їх зникла, від решти залишилися уламки.

Опис амфор, знайдених у непорушеному похованні 1913 р. Східна ніша (з казанами).

Амфора I типу

1. $\frac{15204}{2870}$. Посудина виготовлена з світло-жовтої глини, має широкий опуклий тулуб яйцеподібної форми і коротку шийку. Вінець двогранні, сильно виступають назовні. Ніжка коротка, довзду розширена, має ввігнутий профіль і заглиблення. Біля основи кожної ручки — невеликі ямки. Посередині шийки червоною фарбою намальований поясок. Сліди гіпсу є на нижній стороні вінця, ручок і по всьому тулубу. На шийці, під вінцями, біля ручки — графіто LV. Додовнене складом КОС, воно стає чоловічим ім'ям на срібному кіліку з того ж кургану — іменем власника кіліка і, очевидно, амфори (А. П. Манцевич. Амфори кургану Солоха. — СГЭ, IV, Л., 1947, стор. 3). Висота — 0,68 м, діаметр амфори — 0,42 м, вінець — 0,18 м (рис. 3, 1, 1а).

⁸ ОАК за 1912 г., стор. 43, рис. 55; стор. 44, рис. 60.

⁹ ОАК за 1913—1915 гг., стор. 105, 106.

¹⁰ Там же, стор. 107.

¹¹ А. П. Манцевич. Парадный меч из кургана Солоха. — Древние фракийцы в Северном Причерноморье. М., 1969, стор. 97, рис. 1.

¹² В. Фармаковский. Вказ. праця, стор. 278—288, А вв. 104.

Амфора II типу

2. $\frac{15227}{2873}$. Червоноглиняна, з видовженим, майже конічної форми тулубом і витягнутою розширеною донизу ніжкою. Висока циліндрична шийка різко переходить в плічка, відділені від тулуба округлим ребром. Ручки вертикальні. Верхній край вінець горизонтально зрізаний.

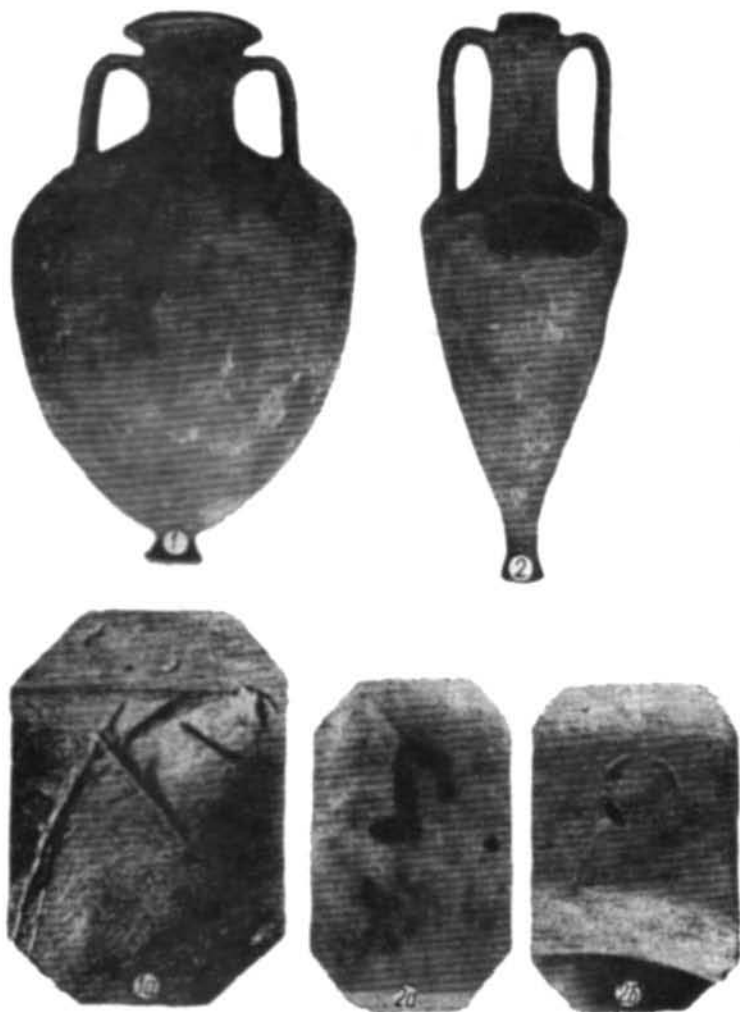

Рис. 3. Амфори з східної ніші та знаки на них.

1, 1а — амфора I типу (інв. № 15204) та граффіто; 2 — амфора II типу (інв. № 15227); 2а, 2б — знак та англійське клеймо на ній.

збоку є косий зріз донизу, що утворює з першим гострий край. Біля основи ручок — заглиблення. На одній з них — знак у вигляді неповного кільця з трьох незімкнутих дуг. На шийці під вінцями нанесена червоною фарбою смуга та знак λ . У верхній частині тулуба вибито частину стінки: лакуна овальної або майже прямокутної форми (чотири уламки стінок зберігаються окремо) дала змогу визначити місце знаходження цієї амфори в східній ніші. Висота — 0,84 м, діаметр — 0,32 м, діаметр вінця — 0,105×0,107 м (рис. 3, 2а, 2б). Видана І. Б. Зеєрт (Керамическая тара Боспора.—МИА, № 83. М., 1960, табл. XVIII, 35 д).

Західна ніша («погріб»).

Амфори I типу

3. $\frac{15208}{2872}$. Глина світло-жовта. Форма аналогічна формі № 15204, але дещо більш витягнута (діаметр менший, висота більша). Профіль нижки менш вигнутий, ніж у амфори 15204. Біля основи ручок — заглиблення. На плічках — дві плями рожевої фарби. На нижній частині ту-

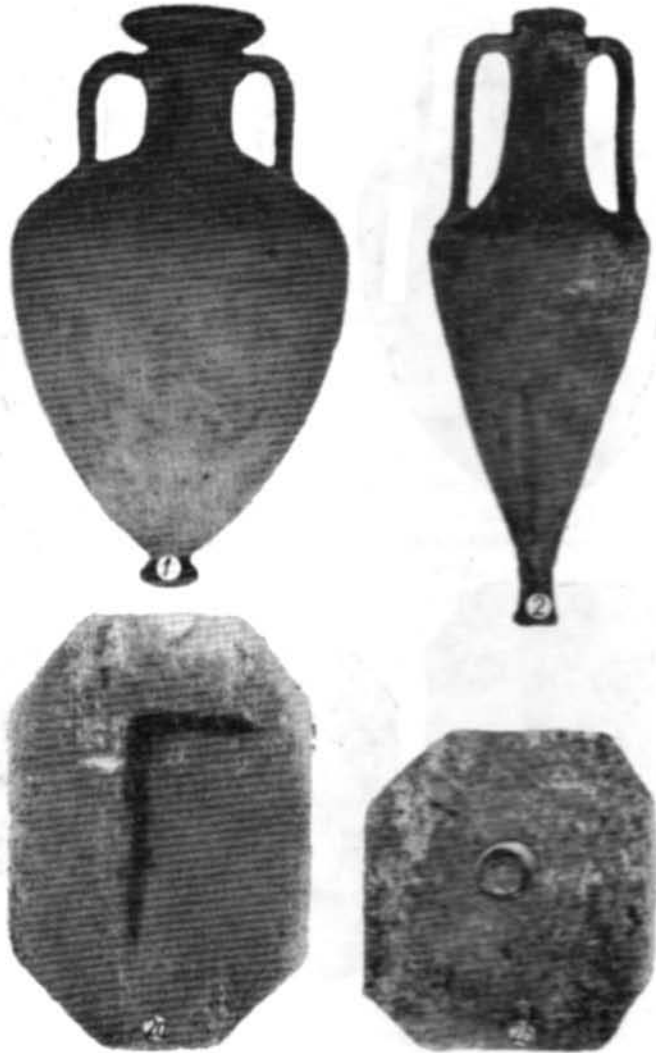

Рис. 4. Амфори із західної ніші та знаки на них.

1 — амфора I типу (інв. № 15208); 2 — амфора II типу (інв. № 15225).
2а — знак; 2б — енгліфічне клеймо.

луба є наскрізний вибій. Позначка — «Солоха». Висота — 0,69 м, діаметр — 0,40, діаметр вінець — 0,175 м. (рис. 4. 1). Вказівка І. В. Зеест, що на корпус однієї посудини нанесено червоною фарбою знак АУ, помилкова (стор. 91).

Видана В. Н. Гошкевич (Летопись музея за 1913 год, вип. 5. Херсон, 1915, стор. 24, рис. 12) (зліва); Охорона пам'яток культури на Україні. Збірник I, 1927, стор. 58, рис. 46; Arch. Anz., 1913, III, 282, Abb. 104 (справа).

4. 30726. Амфора в уламках: шийка з частиною плічок. Ручки зламані. За формою широких вінець цей фрагмент належить до амфор I типу.

Все, що говорилося про амфору $\frac{15204}{2870}$, стосується і двох останніх — $\frac{15208}{2872}$ та 30726 (рис. 2).
Не видана.

Амфори II типу

5. $\frac{15225}{2868}$. Глина червона. Форма аналогічна № $\frac{15227}{2873}$, але вінця більш округлені. Ручки донизу дещо розведені, біля їх основи — заглиблення. Біля вінець — сліди рожевої фарби. На шийці — знак Г, як на амфорі $\frac{15240}{2897}$ (див. нижче). На одній з ручок поставлено знак у вигляді кільця. Під ним на плічках вибій — лакуна овальної форми. Пошкоджено кінець ніжки. Позначка — «Солоха». Висота — 0,87 м, діаметр — 0,34, діаметр вінець — 0,11 × 0,12 м (рис. 4, 2, 2а, 2б).

Видана В. І. Гошкевич (вказ. праця, стор. 24, рис. 12 справа; Охорона пам'яток..., стор. 58, рис. 46 зліва; Arch. Anz., 1914, III, стор. 282, 104 зліва).

6. $\frac{15228}{2869}$. Амфора з червоної глини. Форма аналогічна № $\frac{15225}{2868}$,

але шийка більш правильної циліндричної форми. Профіль тулуба з одного боку більш округлий. Ручки донизу зближуються, біля їх основи — невеликі заглиблення. Вздовж вінець, по шийці — смуга червоної фарби шириною 3—10 мм. На шийці є знак V (такою ж фарбою) у вигляді вертикальної рисочки (можливо, йота?). В нижній частині тулуба — вапняковий наліп. Тулуб з двома вибоями (не наскрізними). Позначка — «Солоха». Висота — 0,838 м, діаметр — 0,30, діаметр вінець — 0,12 × 0,107 м (рис. 5, 1, 1а). Видана І. Б. Зеєст (вказ. праця, табл. XVIII, 35 з).

7. $\frac{15229}{2898}$. Червоноглиняна амфора, аналогічна № 15227. Ручки дещо

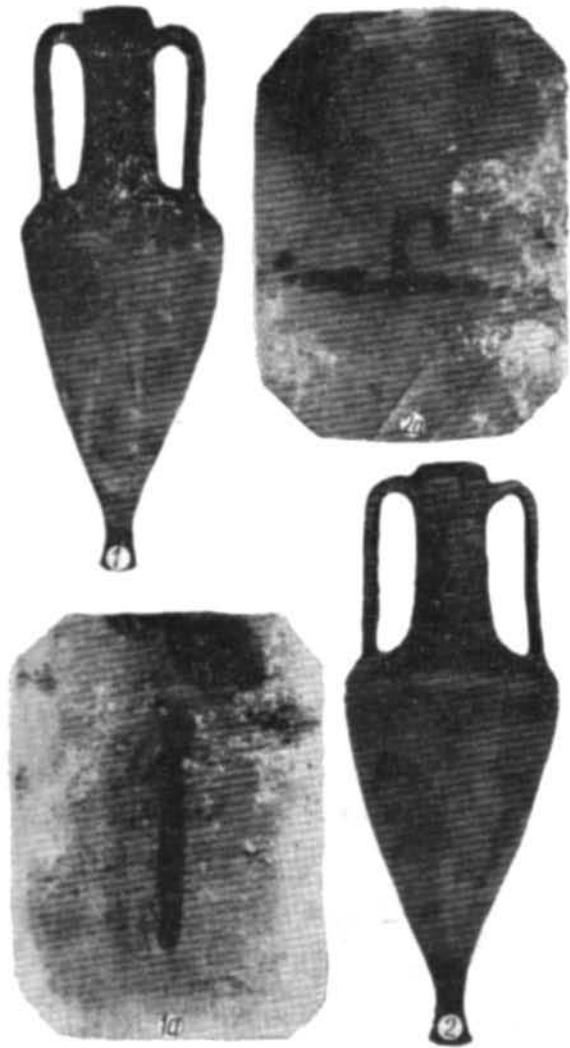

Рис. 5. Амфори із західної ніші та знаки на них. 1, 1а, 2, 2а — амфори II типу (інв. № 15228 і 15229) та знаки.

розходяться донизу. Конічний тулуб має легку опуклість. Біля основи ручок — заглиблення. Червоною фарбою нанесено: під вінцями — смугу шириною до 18 мм, а на шийці — знак Γ . Без пошкоджень. Висота — 0,84 м, діаметр — 0,315, діаметр вінець — 0,107×0,108 м (рис. 5, 2, 2а). Не видана.

Рис. 6. Амфори із західної ніші та знаки на них. 1, 1а — амфора II типу (інв. № 15230) і знак; 2 — амфора II типу (інв. № 15238); 2а — знак; 2б — енгліфічне клеймо.

8. $\frac{15230}{2896}$. Амфора червоної

глини, аналогічна № $\frac{15225}{2868}$.

Тулуб має форму правильного конуса. Ручки вертикальні, біля їх основи — заглиблення. Під вінцями червоною фарбою нанесено смугу шириною 40 мм та на шийці знак Γ . Пошкоджень немає. Позначка — «Солоха». Висота — 0,84 м, діаметр — 0,305, діаметр вінець — 0,108 × 0,105 м (рис. 6, 1, 1а). Видана І. Б. Зеест (вказ. праця, табл. XVIII, 35, б).

9. $\frac{15238}{2871}$. Амфора червоної

глини. Форма аналогічна № $\frac{15225}{2868}$. Біля основи ручок — заглиблення. Червоною фарбою нанесено під вінцями смугу шириною 18 мм, на шийці знак Γ . На правій від нього ручці є знак у вигляді неповного кільця з трьох дуг. На тулубі — вибій (не наскрізний) та дрібні вибої на вінцях. Позначка — «Солоха». Висота — 0,855 м, діаметр — 0,33, діаметр вінець — 0,107 × 0,115 м (рис. 6, 2, 2а, 2б).

Видана І. Б. Зеест (вказ. праця, табл. XVIII, 35, в).

Видана І. Б. Зеест (вказ. праця, табл. XVIII, 35, в).

10. $\frac{15239}{2874}$. Амфора червоної глини. Форма аналогічна № $\frac{15227}{2873}$.

Біля основи ручок — заглиблення. Червоною фарбою нанесені: під вінцями смуга шириною 20 мм та напис на середній частині шийки $\Gamma\Delta\Upsilon$. На одній з ручок — знак у вигляді неповного кільця з трьох дуг. Пошкоджень немає. Позначка — «Солоха». Висота — 0,825 м, діаметр — 0,30, діаметр вінець 0,101 × 0,117 м (рис. 7, 1, 1а, 1б). Не видана.

Тулуб конічний. Шийка донизу дещо розширена. Біля основи ручок, злегка розведених донизу, є заглиблення. На тулубі — западина випадкового походження. На шийці з одного боку поставлено знак у вигляді кільця, на протилежному боці знак Г червоною фарбою, як у амфори № 15225. На шийці і тулубі біля однієї з ручок — тріщина та вибій (не наскрізний). Поверхня вкрита невеликими сірими плямами. Позначка — «Солоха». Висота — 0,885 м, діаметр — 0,33, діаметр вінець — 0,103 × 0,118 м (рис. 7, 2, 2а, 2б). Видана І. Б. Зеєст (вказ. праця, табл. XVIII, 35а; позначено два вдавнені кільця).

Амфорам з кургану Солоха присвячені дві наші публікації¹³. Крім того, у спеціальній статті про амфори першого типу з тулубом яйцеподібної форми (близькі до срібної чортотлицької), наведені свідчення на користь їх походження з міста Терони на Халкідіці¹⁴.

І. Б. Зеєст, вказуючи на ряд паралелей посудинам першого типу, не погоджується з пропонованим визначенням¹⁵. Однак згадані цим автором аналогії являють собою екземпляри трохи іншої форми: вінець у них із скошеною верхньою гранню і горизонтальною нижньою, шийка розширюється догори, а ручки двоствольні. На думку І. Б. Зеєст, «деталі нагадують солохінський тип»¹⁶, але саме вони заважають порівнянню цих виробів з солохінськими амфорами, що, як і чортотлицькі, мають вінець у вигляді двох граней, симетрично скошених під кутом, контур шийки плавний, увігнутий, а ручки одностволь-

Рис. 7. Амфори із західної ніші та знаки на них.
1 — амфора II типу (інв. № 15239); 1а — напис на ній;
1б — енгліфічне клеймо; 2 — амфора II типу (інв. № 15240);
2а — знак; 2б — енгліфічне клеймо.

¹³ А. П. Манцевич. Амфори из кургана Солоха. — СГЭ, IV. Л., 1947, стор. 3—5, рис. 1—2; і і ж. Об амфорах из кургана Солоха. — СГЭ, XXIX. Л., 1968, стор. 48—53.

¹⁴ А. П. Манцевич. О торевтике в скифскую эпоху. — ВДИ, № 2. М., 1949.

¹⁵ И. Б. Зеест. Керамическая тара Боспора, стор. 91—94, табл. XV—XVI (До речі, автор повторює помилку Н. Н. Погребової, вважаючи амфору на монетах Терони гідрією, стор. 93).

¹⁶ Там же, стор. 92

№ п. п.	№ рисунка	Інвентарний № Херсонського музею	Місце знахідки	Тип амфор
1	3, 1, 1a	$\frac{15204}{2870}$	східна ніша	I
2	3, 2a, 2б	$\frac{15227}{2873}$ прямокутна вибоїна на тулубі	східна ніша	II
3	4, 1	$\frac{15208^*}{2872}$	західна ніша	I
4	2 (у Веселовського)	30726	—	I
5	4, 2, 2a, 2б	$\frac{15225}{2868}$ овальна вибоїна на тулубі	—	II
6	5, 1, 1a	$\frac{15228}{2869}$	—	II
7	5, 2, 2a	$\frac{15229}{2998}$	—	II
8	6, 1, 1a	$\frac{15230}{2896}$	—	II
9	6, 2, 2a, 2б	$\frac{15238}{2871}$	—	II
10	7, 1, 1a	$\frac{15239}{2874}$	—	II
11	7, 2, 2a, 2б	$\frac{15240}{2897}$	—	II
12	—	?	—	?

* Загублені під час Великої Вітчизняної війни.

Таблиця

Розміри		Експліфічні знаки			Відзна- ка Б. Зесст
Висота	Діаметр	на ручці чи шийці	мальований на шийці	графіто	
68,0	42,0	—	—	ЛУ	табл. XV, 32б
84,0	32,0	на ручці 	Г	—	табл. XVIII, 35б
69,0	40,0	—	—	—	—
?	?	?	?	?	—
87,0	34,0	О	Г	—	—
83,8	30,0	може не помі- чений	І	—	табл. XVIII, 35а
84	31,5	може не помі- чений	Г	—	—
84	30,5	>	Г	—	табл. XVIII, 35б
85,5	33,0	на ручці 	Г	—	табл. XVIII, 35а
82,5	30,0	на ручці 	ГЛУ	—	—
88,5	33,0	на шийці О	Г	—	табл. XVIII, 35а
?	?	?	?	?	—

ні¹⁷. Тільки ідлінецька амфора своєю формою цілком відповідає солохінським та чортотмицьким. Таким чином, аргументи на користь Терони лишаються в силі.

Друга група — посудини II типу з бічного поховання — включає вісім екземплярів (один з них знайдено в ніші разом з казанами і сім — у «льоху»). Про них головним чином і йдеться нижче. Всі вони однакової форми, що значно відрізняється від амфор I типу, мають конічний тулуб з трохи витягнутою ніжною, циліндричну шийку, різко розширену донизу, де вона з'єднується з плічками, які дещо виступають з контура тулуба. Округлі вінця слабо виділені, одностовільні ручки з ямками біля основи. На шийці чи на ручці у сирій гліні відтиснуто знак — фабричне клеймо у вигляді суцільного кільця чи неповного, складеного з трьох незіжкннутих дуг діаметром 6—7 мм¹⁸.

Слідом за І. Б. Зеест, І. Б. Брашинський порівнював солохінські амфори II типу з амфорами о. Коса, які мають сигароподібний тулуб і двостовільні ручки¹⁹.

Наведена таблиця містить основні характеристики амфор обох типів.

Амфори другого типу виготовлені з червоної дрібнозернистої глини, що відрізняється від світло-жовтої фасоської, багаті блискітками слюди, і від такої самої світлої глини з білими вкрапленнями вапна, властивої для амфор з енгліфічними клеймами, визначених Б. М. Граковим як гераклейські²⁰. На відміну від посудин першого типу, описані екземпляри були розмальовані смугами червоної фарби і позначені грецькими літерами²¹ на шийці: (чотири екземпляри) ϣ, (два) Γ, (один), Ι, (один) ΓΑΥ.

Оскільки різниця між амфорами зі знаками Γ і ϣ, як у формі посудин, так і в характері енгліфічних клейм незначна, і всі вони виготовлені з однакової глини, то можна дійти висновку про їх спільне походження. Це продукція різних майстрів чи майстерень всередині одного центру.

В інших районах Північного Причорномор'я також знайдені амфори з літерними знаками, нанесеними червоною фарбою, наприклад, Δ²², Ο²³, Α²⁴, Σ²⁵. Сполучення літер ΓΑ²⁶ и ΓΑΥ, яке означає термін ΓΑΥΚΥΣ, свідчать, що й інші знаки вказують сорт налитого вина. Вони

¹⁷ Безпаспортна амфора Керченського музею відрізняється від амфор з Солохінськими вінцими іншої форми і меншим діаметром тулуба. Див.: І. Б. Зеест. Вказ. праця, стор. 91, табл. XV, 32 е.

¹⁸ У праці Н. А. Онайко (Античний импорт в Придніпровье и Побужье в IV—III вв. до н. е.—САИ, ДІ—27. М., 1971, стор. 121, табл. I, 118а) на амфорі з кургану Солоха з невідомих причин зображено два енгліфічні знаки.

¹⁹ І. Б. Брашинський. Новые материалы к датировке курганов скифской племенной знати Северного Причерноморья.—Eirene IV. Praha, 1965, стор. 96. Зауваження з цього питання див. СГЭ, ХХІХ. Л., 1968, стор. 48—53. Висновки І. Б. Брашинського викликають заперечення щодо визначення форми посудин і трактування наявних знаків, а також хронології амфор. Див. В. И Пругло. К хронологии енгліфических клейм Гераклеи Понтийской.—СА, № 3, 1971, стор. 76—89; Ю. Г. Виноградов. Керамические клейма острова Фасоса.—Нумизматика и эпиграфика, X. М., 1972, стор. 10 (автор не вважає за можливе користуватися запропонованим І. Б. Брашинським датуванням фасоських та гераклейських клейм).

²⁰ Б. Н. Граков. Энгліфические клейма на горлах некоторых острокопных эллинистических амфор.—Труды ГИМ, М., 1926, I, 199.

²¹ С. А. Половцева. Курган Солоха близ с. Б. Знаменки.—Гермес, № 7-8, 1914, стор. 226.

²² Там же. ОАМ, інв. № Т 135, 28944.

²³ Сімферополь. Розкопки Веселоського. ОАМ, інв. № Б 2822.

²⁴ Гераклейська амфора з Пятибратнього кургану. І. Б. Брашинський. Амфори из раскопок Елизаветовского могильника в 1959 году.—СА, 1961, № 3, стор. 179.

²⁵ Там же. Дві гераклейські амфори.

²⁶ M. Eberl. Gut Maritzyn. P. Z., Band V, 1913, H. 3-4, A bb, стор. 26.

ставились на посудині після її заповнення. Очевидно, такий самий зміст має і гама (Г) на амфорах з Аджигола²⁷.

Знак Г (4 хасты) нанесений більш ретельно: кожна хаста має рівномірну товщину, тоді як у гама Г на кінцях ліній тонша та розплив-

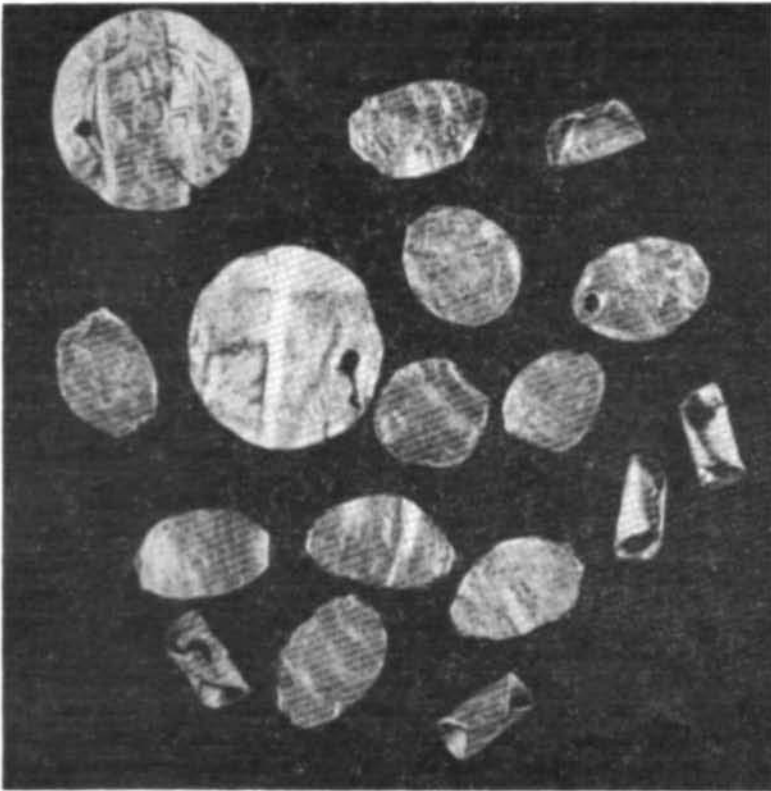

Рис. 8. Знаки на монетах Візантії. Див. каталог Британського музею: *Olympus XIII*, стор. 202, N. 243, pl. 146, B. V. Hea d. Catalogue of the Greek coins in the British Museum, 1877.

часта. Він трохи нагадує знак Г (три хасты) на срібному кубку з Буєрової Могили, де вказана вага посуду ННΔΔГ — (тепер вона дорівнює 588, 8 гр)²⁸.

Б. М. Граков пов'язував ці амфори («поки що умовно») з якимось дорійським причорноморським містом (Візантій) на тій підставі, що знаки на їх шийках передають, між іншим, літери мегарсько-корінфського алфавіту²⁹. Як слушно зауважив Б. А. Василенко, у деяких авторів це припущення необгрунтовано стало твердженням³⁰. Воно було прийняте І. Б. Зеест, Н. А. Онайко (із застереженням), І. Б. Брашинським³¹. Погодитись з думкою Б. М. Гракова не можна, тому що на монетах Візантії та на амфорах з Солохи знаки різні. В першому випадку

²⁷ M. Ebert. *Gut Maritzyn*. P. Z., Band V, 1913, H. 3-4, A bb, стор. 37, № 4.

²⁸ CR 180—71. СПб., 1874, стор. XI.

²⁹ Б. Н. Граков. Каменское городище на Днепре.— МИА, № 36. М., 1954, стор. 86, 87.

³⁰ Б. А. Василенко. Клейма на амфорах типа Солоха.— ПСА, № 2. М., 1971, стор. 243.

³¹ И. Б. Зеест. Вказ. праця, стор. 96; Н. А. Онайко. Вказ. праця, стор. 92, № 118; И. Б. Брашинский. Вказ. праця, стор. 96.

вони завжди мають зліва скісну хасту, яка іноді з'єднується з кінцем другої вертикальної Ψ (рис. 8, 17), але звичайно вона дотикається її середини Ψ (рис. 8, 11, 13, 15, 19, 22)³².

Щодо наведених Б. А. Василенком зіставлень солохінських амфор II типу з ніконійськими, то ці паралелі також не можна визнати переконливими. Останні мають слабо виділені вінця і, крім того, відрізняються від посудин з Солохи ще й місцем, формою і способом накладання клейм: англіфічні літерні знаки були взяті в коло, а знак у вигляді кільця є не тільки на вигинах ручки, а й на нижній частині шийки (біля переходу її в плічка) або на ніжках. Крім того, амфори з Ніконії не мають ніяких позначень червоною фарбою³³. Все це виключає якунебудь подібність їх до амфор з Солохи і навіть саму можливість такого зіставлення. Отже, зв'язок останніх з Візантієм і Ніконією не підтверджується.

Амфора із знаком I (йота?) має таку саму форму і виготовлена з такого ж матеріалу, як і інші екземпляри II типу. Для розшифровки знака потрібне було б вивчення сортів вина і прикетників, вживаних для їх визначення у грецькій мові. Ми не знаємо також, якому сорту вина відповідали знаки ΘEY чи I, O, Δ, H, K, M³⁴ так само, як і клейма з двох літер MZ, HP, ME на сінопських амфорах П'ятибратнього кургану. Безперечно, це не власні імена чи знаки гончарів, як вважає І. Б. Брашинський³⁵. Гончар ставив своє клеймо завжди на сирій глині.

У Гомера є назви вин $A\theta\omega\psi$, $E\rho\upsilon\theta\rho\omicron\varsigma$, $M\epsilon\lambda\lambda\alpha\varsigma$; у Афінея — $K\iota\rho\rho\omicron\varsigma$, $\Delta\epsilon\upsilon\kappa\omicron\varsigma$, $M\epsilon\lambda\lambda\alpha\epsilon$, $\eta\delta\upsilon\varsigma$, $M\epsilon\lambda\iota\phi\rho\omega\eta$, $M\epsilon\lambda\iota\eta\lambda\eta\varsigma$, $E\upsilon\omega\lambda\eta\varsigma$. А. Жарде також наводить ряд визначень різних сортів³⁶. Відома праця В. Кеппела присвячена назвам вин латинською мовою³⁷. Шкода, що немає аналогічної на матеріалі грецької мови.

Знаки червоною фарбою на шийках амфор з Солохи поки що лишаються не розшифрованими. Близькі за формою посудини знайдені в ряді міст Північного Причорномор'я, наприклад, у станиці Єлизаветівській і Сімферополі³⁸, у кургані № 6 поблизу с. Леніне в Криму. Остання визначається дослідниками як сінопська. Про клеймо автори не згадують³⁹.

У Німфеї виявлена амфора такої самої форми з англіфічним клеймом на шийці $E\rho\upsilon\lambda\lambda\alpha\mu\omicron$. Вона має ямки біля основи ручок, виготовлена з червоно-коричневої глини (рис. 9)⁴⁰. Близька до неї посудина з

³² ГЭ, Отдел нумизматики. Инв. № Виз. 4336, 4337, 4343 — грахми 416—357 pp.; инв. № 4375 — обол; инв. № 4379 — триобол. Див. В. V. Head. Catalogue of the greek coins in the British Museum. The tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace etc. London, 1877, стор. 94.

³³ Б. А. Василенко. Вказ. праця, стор. 243.

³⁴ Б. Н. Граков. Древнегреческие клейма с именами астрономов. М., 1928, стор. 18; M. Ebert. Вказ. праця. Останні два знайдені в Ольвії у 1928 році, а знак Δ на амфорі з Керчі. Див. Е. И. Придик. Вказ. праця, стор. 39, № 76.

³⁵ И. Б. Брашинский. Амфоры из раскопок Елизаветовского могильника, стор. 181.

³⁶ A. Jardé, Daremberg—Saglio. Dictionnaire des Antiquites, s. v. Vin, стор. 915.

³⁷ V. Kappeler. Prädikale der Weine. Blätter für das bayerische Gymnasial and Real-Schulwissenschaft, XIV, 1878, стор. 252—255.

³⁸ ГЭ ОАМ, инв. № TE 135, выс. 81. 0; инв. № Б 7822, выс. 88. 0.

³⁹ Э. В. Яковенко, Е. В. Черненко, В. Н. Корпусова. Описание скифских погребений в курганах Восточного Крыма. К., 1970, стор. 156, рис. 12, 3.

⁴⁰ ГЭ ОАМ, инв. № Н Ф-51, 941, выс. 66. 0; В. М. Скуднова. Комплекс находок из раскопок святилища кабиров в Нимфее.—КСИИМК, № 63. М., 1956, стор. 134, рис. 64; стор. 135, рис. 65, 2.

Олінфа, яка трохи стрункіша і немає опуклості на тулубі, як у амфор з Солохи. Про клеймо автор не повідомляє⁴¹. В Олінфі ж знайдені у великій кількості частини подібних екземплярів, наприклад, ніжки, але, як зауважив Робінсон, вони не були враховані⁴². Так, біля будинку з фонтаном трапились уламки понад 600 амфор. Вони вказують, що в Олінфі тара для вина використовувалась також для води⁴³. Знахідка є ілюстрацією до розповіді Фуکیدіда про те, що під час Пелопонесської війни на Халкідіці перед облогою міста Лекіфа (поблизу Терони), де сховались її жителі, було принесено багато амфор і піфосів з водою для гасіння пожежі (Thuc., IV, 113—115).

Клейма у вигляді кілець на ручках амфор, як і в Солосі, знайдені в Олінфі: одна з будинку А VIII, 1, друга — з будинку А IV,7⁴⁴. Датуються вони першою половиною II ст. до н. е. Як відомо, у цьому місті була відкрита майстерня теракот. Виявлено також масу кераміки найрізноманітніших типів, якості і призначення: розписні фігурні вази (на зразок фанагорійських), лекіфи з рельєфами (типу лекіфів Ксенофанта), керченські пеліки і гідрії (подібні до боспорської гідрії з зображенням Афіни і Посейдона), чернолакові тарілки, сільнички (канфари, близькі до знахідок з курганів Солоха і Чортотлик).

Схожість форми і клейм амфор Солохи та Олінфа, як і інші ознаки, є свідченням тісних зв'язків останнього з Північним Причорномор'ям. Все це дає підставу припускати, що згадані амфори походять з одного джерела. Крім того, можна стверджувати, що в Олінфі чи поблизу нього виготовлялась також тара для вина.

Терона, яка претендувала на пріоритет у винаході вина, була відома як виробник його сортів високої якості (йому приписувались навіть лікувальні властивості). Звичайно, тут виготовлялись і амфори для вина. Ймовірно, це стосується і Менди, вино якої також мало широкий попит. Отже, ці міста Халкідіки були забезпечені тарою місцевого походження і не могли експортувати свою продукцію у привізній тарі. Тому Халкідіку слід вважати батьківщиною обох типів амфор, знайдених у кургані Солоха. Даткування посудин з Олінфа першою половиною II ст. до н. е. відповідає даті комплексу з цього кургану.

Рис. 9. Амфора з Німфея з англійським клеймом.

⁴¹ У будинку «багатьох кольорів» («Many colors»). D. Robinson. Excavation at Olynthus. Part XIII. Baltimore, 1950, стор. 202.

⁴² D. Robinson. Вказ. праця.

⁴³ Там же.

⁴⁴ Там же, стор. 428. № 1091, 259 (діаметр клейма-кілець — 1 см); № 1093, 259; № 262 (малюнок; діаметр клейма-кілець — 8 мм).

А. П. МАНЦЕВИЧ

Керамическая тара из кургана Солоха

Резюме

В археологической науке дореволюционного времени можно наблюдать некоторое пренебрежение к рядовому материалу и, в частности, к амфорам. Поэтому оказались утраченными, например, амфоры Чертомлыцкого кургана. Что касается сосудов из Солохи, то они были переданы на месте раскопок в Исторический музей Херсона без указания их количества и описания. Только благодаря данным Б. В. Фармаковского известно, что в боковом погребении кургана, в восточной нише, найдены две амфоры двух типов, а в западной—десять экземпляров тех же форм.

Сосуды I типа имеют такую же форму, как и серебряная амфора Чертомлыцкого кургана. Их сходство с изображениями на монетах Тероны, славившейся своим вином, и наличие в районе Халкидики серебряных рудников (Дизорские горы) дают основание для вывода, что упомянутые изделия изготовлены на Халкидике.

Амфоры II типа всего восемь. Они имеют знаки в виде колец, оттиснутых в глине, или букв, нанесенных красной краской. Последние не прочитаны, за исключением надписи на сосуде, указывающей сорт вина. Следовательно, и другие буквенные обозначения служили марками вина, налитого в амфоры. Сопоставление знаков на амфорах и монетах показало необоснованность высказанного Б. Н. Граковым предположения о том, что сосуды из Солохи связаны с каким-то из причерноморских городов (например, Византием). Амфоры сходной формы и ручки их со знаками в виде колец найдены в Олифии, поэтому возможно, что и экземпляры второго типа изготовлены на Халкидике.

О. Г. ДЯЧЕНКО

Поселення черняхівської культури на Харківщині

Пам'ятки черняхівської культури в басейні Сіверського Дінця вивчені ще недостатньо. Однак навіть ті незначні матеріали, що опубліковані¹, свідчать про своєрідність місцевих старожитностей III—VI ст. н. е. Тому кожна нова пам'ятка культури «полів поховань» черняхівського типу заслуговує на спеціальну увагу.

Тут публікуються матеріали розвідок Б. П. Зайцева і автора цієї статті в 1961—1962 рр. та 1970 р., здобуті в результаті огляду одного з найбільш характерних поселень черняхівської культури басейну Дінця поблизу с. Ляне Дергачівського району Харківської області*. Селище розташоване на першій надзаплавній терасі правого берега р. Прудянка (ліва притока р. Лопань) в районі дамби. Територія пам'ятки розорюється. Культурні залишки трапляються смугою довжиною 1,5 км і шириною 200—250 м.

Під час розвідки в 1970 р. на селищі було закладено три шурфи розмірами 1×1 м, що дало можливість визначити характер і потужність культурного шару. Встановлено, що основні нашарування належать до черняхівського періоду. Виявлена також невелика кількість знахідок епохи бронзи та скіфського часу. Культурний шар стратиграфічно не розділений і відзначається високою насиченістю. Загальна потужність його становить 30—40 см.

¹ І. Н. Луцкевич. Матеріали до карти поширення пам'яток культури полів поховань на території Харківської області.— Археологія, т. II, К., 1948, стор. 164—178; Ю. В. Кухаренко. Новопокровський могильник і поселення.— Археологія, т. VI, К., 1952, стор. 33—50; Б. А. Шрамко. Древности Северского Донца. Харьков, 1962, стор. 256—265; Б. П. Зайцев. Новые материалы черняховской культуры бассейна Северского Донца и Псла.— МИА, № 116, М., 1964, стор. 44—52.

* Користуюсь нагодою висловити подяку Б. П. Зайцеву за дозвіл опублікувати деякі матеріали його розвідок.